

Hâlid
Ağa Çeşmesi'nin
toprak üstünde
kalan kısmı –
Haydarpaşa /
İstanbul

beş beyitlik tamir kitâbesindeki tarih beytinden bu sırada su yolunun da ihya edildiği sonucu çıkarılabilir. “Çün âb-ı kevser aktı bir târîh Zîver hâmeden / Bu çeşmenin kıldı suyun câri şehinşâh-ı zamân”. Saçağın sol üst tarafında bulunan üçüncü manzum kitâbede ise Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Vâlide Sultan tarafından yine su yolunun ihya edildiği bildirilmektedir. Âgâh adlı şair tarafından düzenlenen bu beş beyitlik tarihte de, “Suyun buldurdı âb u tâb-ı tedbiriyle dünyânın” denildiğine göre çeşmenin suyunun bir defa daha kesilerek 1285 (1868-69) yılında vâlide sultan tarafından ihya ettirildiği tahmin olunmaktadır. Tarihin son mısraı da bu düşünceyi destekler: “Suyun buldu bu çeşme himmetiyle mehd-i ulyânın”.

Tarihî eseri çok az olan Kadıköy'ün ana caddesini süsleyen bu güzel çeşme, 1930'lu yıllarda yanındaki karakol binası yıkıldıktan sonra tek başına kalmıştı. Daha sonra 1940'larda bulunduğu yerden sökülerek yan taraftaki sokağa taşındı ve yerine önu direkli dükkânlar yapıldı. 1975-1980 yıllarında Kadıköy Belediyesi çeşmenin daha iyi bir yere taşınmasını teklif etmişti. Ancak Altiyol'da Ermeni kilisesinin yanındaki meyilli araziye kurulması düşünülen çeşme için tasarlanan bu proje gerçekleştirilmeden unutulmuştur. Bulduğu ücra yerde ihmale uğrayan, yalıklarının içine doldurulan çöpler zaman zaman yakıldığından mermerleri kararıp kavrulan bu sanat eserinin bir an önce kurtarılması gerekmektedir.

Hâlid Ağa Çeşmesi, bütünüyle mermerden üçüzlü bir çeşme binası olup XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Türk sanatına hâkim olan barok üslûbunun kuvvetli tesiri altında meydana getirilmiştir. Barok profilli iç içe kemerler birbirinden sütunçelerle ayrılmıştır. Orta kemerin üstünde çeşmenin esas kitâbesi yer alır.

II. Mahmud ile Pertevniyal Vâlide Sultan'ın kitâbeleri ise cephenin yukarısında saçağın üstündedir. Bu kitâbelerin tuğrası gayretli bir “inkılâpçı” tarafından kazınarak yok edilmiştir.

Hâlid Ağa'nın ikinci çeşmesi Haydarpaşa'da, buradaki köprü'nün Selimiye tarafındaki bir namazgâhın yanındaydı. Esas biçimi hakkında bilgi olmadığı gibi ilk yapıldığındaki kitâbesi de bilinmemektedir. Şair Zîver Paşa'nın düzenlediği bir manzum tarihten çeşmenin Sultan Abdülmecid tarafından 1255'te (1839) yeniden yaptırılarak ihya edildiği anlaşılmaktadır. Buradaki hastahanenin duvarına bitişik olan bu çeşmenin bütünüyle kırılarak yok edilen kitâbesinin tam metni Mehmed Râif Bey'in eserinde bulunmaktadır. Burada, “...Han Selim-i sâlisin Dârüssaâde ağası / Hâlid Ağa nâm der-yâ-mekremet bir pâk-zât / Yaptırıp bu çeşmeyi sonra harâb olmuş idi / Görüp ol şâh-ı cihan ihyâya kıldı iltifât / ...” denildiğine göre Sultan Abdülmecid, Hâlid Ağa'nın su yolu ile birlikte Kadıköy'deki çeşmesini de ihya ettirirken bu ikinci çeşmeyi de yeniden yaptırmıştır. Râif Bey'e göre burada etrafı demir parmaklıklı bir de namazgâh bulunuyordu. 28 Mayıs 1927 tarihli ve 1057 sayılı kitâbeler ve tuğralar hakkındaki kanun yayımlandığında herhalde duvarında bulunduğu hastahanenin (o yıllarda İntâniye Hastanesi) ileri gelen bir görevlisi tarafından kitâbesi kırılan çeşme, daha sonraki yıllarda yalnız üst kısmı görülebilecek şekilde toprağa gömülmüştür. Son yıllarda önünde bir çukur açılarak bir dereceye kadar meydana çıkarılmışsa da önu tekrar dolmaya başlamıştır.

Mermerden olan bu çeşme, görülebildiği kadarıyla Abdülmecid döneminde örneklerine rastlanan empire üslûbunda bir eserdir. Evvelce kitâbesinin bulunduğu dikdörtgen çerçevenin iki yanında süs

motifi olarak kabartma birer rûbâb işlenmiştir. Fakat toprağa gömülü olan kemeri fazla derin olmayıp barok bir profile sahiptir. Böylece çeşme, XIX. yüzyılın içlerindeki kararsız ve Batı tesirli sanat akımının bir örneğidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kadıköy'deki Çeşme. TSMA, nr. D 8487/5; Celâl Esat, *Kadıköy Hakkında Tetkikât-ı Belediyeye*, İstanbul 1329, s. 24; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 392-396, nr. 308/102; Mücteba İlgürel, “Hâlid Ağa Çeşmesi”, *Semavi Eyice Armağanı-İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 299-306; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s. 313-316.

Haydarpaşa'daki Çeşme. Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 34-35; a.e.: *I-Asya Yakası* (haz. Günay Kut – Hatice Aynur), İstanbul 1996, s. 59-60; Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Vakıf Sularından: Üsküdar Suları*, İstanbul 1991, s. 152; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 436, nr. 342/136; Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri*, İstanbul 1993, s. 312-314, 316; Semavi Eyice, “İstanbul-Şam-Bağdad Yolu Üzerindeki Mimarî Eserler, I-Üsküdar-Bostancıbaşı Derbendi Güzergâhı”, *TD*, IX/13 (1958), s. 85, 105, rs. 3; Muammer Kemal Özergin, “Üsküdar-Bostancıbaşı Derbendi Güzergâhı Mimarî Eserlerinin Kitabeleri”, a.e., s. 115-116.

SEMÂVİ EYİCE

HÂLİD el-BAĞDÂDÎ (خالد البغدادي)

Ebü'l-Behâ Ziyâüddin Hâlid b. Ahmed
b. Hüseyin eş-Şehrezürî el-Kürdî
(ö. 1242/1827)

**Nakşibendiyye tarikatının
Hâlidîyye kolunun kurucusu.**

1193'te (1779) Irak'ın Süleymaniye şehrine bağlı Karadağ kasabasında dünyaya geldi. “Şeşangost” (altıparmak) lakabıyla tanınan babası Pir Mîkâil muhtemelen Kâdiriyye tarikatına bağlı bir sûfî idi; annesi de bu bölgenin ünlü bir sûfî ailesine mensuptu. Soyunun baba tarafından Hz. Osman'a ulaştığı rivayet edilir. Hâlid, Nakşibendiyye mensupları arasında “Mevlânâ” benvanıyla tanınmaktadır. Karadağ'da, Berzencî ailesinden Şeyh Abdürrahim ve kardeşi Şeyh Abdülkerim başta olmak üzere çeşitli hocalardan ders alıp öğrenimini tamamladı. Daha sonra mantık ve kelâm ilmi üzerine yoğunlaşarak bölgedeki diğer ilim merkezlerini dolaştıktan sonra Bağdat'a gitti. Vali Baban İbrâhim Paşa'nın müderrislik teklifini kabul etmedi. Şeyh Abdülkerim Berzencî'nin 1213'te (1798-99) vebadan ölmesi üzerine onun Süleymaniye'deki medresesinin sorumluluğunu üstlene-

rek burada yaklaşık yedi yıl müderrislik yaptı. Bu yıllarda siyasî otoriteye uzak durmasını sağlayan zühdü ve derin ilmiyle tanındı.

1805'te hac niyetiyle çıktığı yolculuk sırasında tasavvufa ilgi duymasını sağlayan olaylar yaşadı. Medine'de, şeriata zâhiren muhalif gördüğü şeyleri alelacele kınamaması hususunda kendisini uyararak Yemenli bir zatla karşılaştı. Mekke'ye ulaştığında Kâbe'ye giden Hâlid yüzü kendisine, sırtı Kâbe'ye dönük vaziyette oturan birini görünce, Medine'de kendisine yapılan tavsiyeyi unutarak Kâbe'ye saygısızlık olarak düşündüğü bu tavrı sebebiyle içinden adamı kınadı. Bu zatın kendisine, "Allah indinde mümin bir kulun değerinin Kâbe'nin değerinden daha yüksek olduğunu bilmiyor musun?" demesi üzerine hayret ve pişmanlık duyguları içinde ondan af diledi ve kendisini mürid olarak kabul etmesini rica etti. Söz konusu kişi, mürşidinin kendisini Hindistan'da beklediğini söyleyerek onun bu isteğini geri çevirdi. Hâlid hacdan sonra medresedeki vazifesine döndü. 1809'da Süleymaniye'yi ziyaret eden Mirza Rahîmullah Azîmâbâdî adındaki Hindistanlı bir derviş kendisine Hindistan'a giderek Delhîli Nakşibendî şeyhi Abdullah Dihlevî'den el almasını tavsiye etti. Bunun üzerine derhal yola çıkan Hâlid, İran ve Afganistan üzerinden altı ay kadar sonra Delhî'ye ulaştı. Yol boyunca karşılaştığı Şîî ulemâ ile, özellikle de Tahranlı bir müctehid olan Şeyh İsmâîl-i Kâşî ile mezhep tartışmalarına girişmesi ve bu tartışmaları ısrarla devam ettirmesi yolculuğunun meşakkatli geçmesine sebep oldu. Delhî'de Abdullah Dihlevî ile görüşerek ona intisap etti. Nakşibendiyye'nin seyrü sülûk mertebelerini beş ayda (diğer bir rivayete göre ise on bir ayda) katetti ve şeyhi tarafından halife olarak Süleymaniye'ye geri gönderildi. Kendisine Nakşibendiyye'nin yanı sıra Kâdirî, Sühreverdî, Kübrevî ve Çiştî tarikatlarından da irşad için izin verildi.

Muskat, Yezd, Şiraz, İsfahan, Hemedan ve Senendec'de Şîî ulemâ ile giriştiği tartışmalar sebebiyle aksayan dönüş yolculuğu yaklaşık elli gün sürdü. Süleymaniye'ye vardıkdan sonra Bağdat'a gidip kısa bir süre orada kaldı. Hâlid'in Nakşibendiyye tarikatını yaymaya başlaması Süleymaniye'deki Kâdirî şeyhlerini rahatsız etti; bunlar valiyi ona karşı kullanmaya çalıştılar. Bu durum karşısında Hâlid 1813'te tekrar Bağdat'a gitti; orada satın aldığı bir medreseyi Nakşibendî zâ-

viyesine çevirerek irşad faaliyetine başladı ve çok sayıda mürid topladı. Süleymaniye'de Şeyh Ma'rûf Berzencî onu sahtekâr, sapık ve yogi olmakla suçladı; bu arada *Tahrîrû'l-İhtâb fi'r-red 'alâ Hâlidî'l-kezzâb* adlı bir de risâle yazarak bunu Bağdat Valisi Said Paşa'ya gönderdi. Ancak Hâlid'in sâlih bir kişi olduğuna inanan Said Paşa, Hille müftüsü Muhammed Emin Topukçulu'ya, Hâlid aleyhindeki suçlamaları reddiye olarak *el-Şavâb bi-reddi mâ sümmiye bi-Tahrîrî'l-İhtâb* adıyla bir risâle yazdırdı. Bu olaydan sonra Süleymaniye'ye giden Hâlid için Vali Mahmud Paşa bir zâviye yaptırdı. Ancak Hâlid bir süre sonra Bağdat'a dönerek irşad faaliyetlerini yine burada sürdürdü. Osmanlı topraklarında sayıları gün geçtikçe artan mensuplarını irşad etmeleri için birçok halife tayin etti. Şam'a gönderdiği Şeyh Ahmed Kâtib Erbîlî, Şam müftüsü Hüseyin Efendi Murâdî'yi Hâlid'e intisap ettirmeye muvaffak oldu. Murâdî 1823'te Hâlid'i Bağdat'tan Şam'a gelmeye ikna etti. Burada saygıyla karşılanan Hâlid, Ümeyye Camii'ndeki Benî Gazzî Halvet-hânesi'ne yerleşti. Bu arada Şeyh İsmâil Gazzî'nin kız kardeşi Ayşe Hanım'la evlendi ve daha sonra satın aldığı bir eve taşındı. Halifelerinden Abdülvehhâb es-Sûsî'yi bağımsız bir şeyh gibi hareket etmesi üzerine hilâfetten azletmesi, Sûsî'nin şeyhi aleyhinde bulunmasına ve onu ağır bir şekilde suçlamasına sebep oldu. Ünlü Hanefî fakihî İbn Âbidîn, *Sellû'l-İhusâmî'l-Hindî li-nuşreti Mevlâna's-Şeyh Hâlid en-Nakşibendî* adıyla yazdığı risâlede bu suçlamaları reddederek onu savundu.

Ömrünün geri kalan yıllarını Şam'da geçiren Mevlânâ Hâlid, sadece ikinci defa hac yapmak ve halifesi Şeyh Abdullah Ferdî sayesinde büyük bir coşkuyla karşılandığı Kudüs'e gitmek için Şam'dan ayrıldı. 1826'da Şam civarında yayılan veba salgınından öleceğini anlayınca İsmâil Enârânî, Muhammed en-Nâsîh ve Abdülfettâh el-Akrî'nin kendisinin yerine geçmelerini, Karadağ'daki emlakının yegeni Mahmûd es-Sâhib'e verilmesini vasiyet etti. Gömüleceği yerin tesbiti ve defniyle ilgili hazırlıkların tamamlanmasından sonra 14 Zilkade 1242'de (9 Haziran 1827) vefat etti. Bahâeddin ve Abdurrahman adındaki çocukları da aynı yıl vebadan öldüler. Şam yakınlarındaki Cebelükâsiyûn'un tepelerinden birine defnedilen Hâlid el-Bağdâdî'nin kabrinin üzerine daha sonra bir bina inşa edildi.

Bir zâviye ve kütüphaneden oluşan bu yer günümüzde ziyaretgâh haline gelmiştir.

Mevlânâ Hâlid'e nisbet edilen ve Nakşibendiyye'nin bir kolu olan Hâlidîyye, tarihin geleneksel inanç ve uygulamaları yanında şeriata bağlılığa ve cehri zikir-den kaçınmaya özel bir önem vermesiyle tanınmıştır. Bununla beraber Hâlid'in görüşlerinde Nakşibendîler arasında bile ihtilâf konusu olan yeni unsurlar da vardır. Bunların başında râbîta yorumu gelir. Tasavvufî meselelerle ilgili tek risâlesinde râbîtayı "şeyhin sûretinin müridin gözleri arasında (zihninde) tasavvur edilmesi" olarak tanımlamış ve râbîtanın irtihâlden sonra bile sadece kendine yapılabileceğini söylemiştir. Hâlidî kolunun kimliği açısından aynı derecede önemli olan bir diğer husus da bu kolun benimsemiştiği siyasî tavidir. Hâlidîler, müslümanların birlik ve kuvvetinin odak noktası olarak Osmanlı Devleti'ne kesin bağlılık göstermişler ve bunun sonucunda Avrupa'nın sömürgeci güçlerine karşı derin bir düşmanlık hissi taşımışlardır. Bundan dolayı Dağıstan'dan Sumatra'ya kadar Hâlidîyye'nin yayıldığı hemen her yerde tarikat mensupları Osmanlılar lehindeki faaliyetleriyle öne çıkmışlardır.

Hâlidîyye, Mevlânâ Hâlid'in yüzlerce halifesi aracılığı ile son derece geniş bir alana yayıldı, Balkanlar ve Kırım'dan Güneydoğu Asya'ya kadar ulaştı. Ancak tarihin asıl etki alanı Osmanlı Devleti'ne bağlı Kuzey Irak, Güneydoğu Anadolu ile Kuzeybatı İran bölgeleriydi. Aralarında İbn Âbidîn, *Rûhu'l-me'ânî* adlı tefsirin müellifi Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî ve II. Mahmud'un şeyhülislâmî Mekki'zâde Mustafa Âsım Efendi gibi tanınmış isimlerin de bulunduğu pek çok Osmanlı ulemâsı Hâlidîyye'ye mensuptu. Bu şekilde Hâlidîyye, hem Anadolu'da hem de İstanbul'da daha uzun mâzisi olan diğer Nakşibendî kollarını gölgede bıraktı. Yine bu kol sayesinde Nakşîler Suriye, Filistin ve Irak'taki tasavvuf ehli arasında ilk defa önemli bir yer edindiler.

Hâlid el-Bağdâdî, Kürtler'in yoğun olarak yaşadığı Kuzey Irak'ın dinî hayatı üzerinde özel bir etkiye sahipti. Tarih boyunca hâkim tarikat olarak Kâdirîyye'nin faaliyet gösterdiği bu bölgede Hâlidîyye'nin doğuşuyla hâkimiyet Nakşibendiyye'ye kaymış, Berzencî ve Sâdât-ı Nehri gibi şeyh ailelerinin çoğu Kâdirîyye'den Nakşibendiyye'ye geçmiş, sonuçta Kürt kimliği bir dereceye kadar Hâlidîyye koluyla birleşmiştir. Tarihin babadan

oğula geçen liderlik çizgisi de Nakşibendî ailelerin bu bölgelerde günümüze kadar devam eden yaygınlığını açıklamaktadır.

Râbita hakkındaki risâlesini “mürted İranlılar” ve “lânetli hıristiyanlar”ı tel’in ile bitiren Mevlânâ Hâlid Şîler’e karşı düşmanca tavır almıştır. Bu tavır, Şîliğin Irak’a ve Anadolu’ya sızmasına engel olduğundan Osmanlı Devleti tarafından da desteklenmiş, Mevlânâ Hâlid’in bu tavrını halifeleri de benimsemiştir. Şeyh Ubeydullah’ın 1880’de Urmiye bölgesindeki isyanı sadece İran yönetimine karşı bir baş kaldırı değil aynı zamanda Şîliğe karşı bir savaştır.

Eserleri. 1. *Dîvân* (Bulak 1260). Ağırıklı olarak Farsça, ayrıca Arapça ve Kürtçe şiirlerden oluşur. Bîdil ve Mîr Derd gibi Hint-İran üstatlarının etkisi altında yazılan Farsça gazellerin bir kısmı Hâlid’in hayal gücünü yansıtan inceliklerle doludur; fakat şiirlerinin sanat değeri genel olarak vasattır. Eser, ihtiva ettiği biyografik mâlumat açısından ayrıca önemlidir. Farsça şiirler, Sadrettin Yüksel tarafından *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin Divan ve Şerhi* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir (İstanbul 1977). 2. *Risâle fi işbâti’r-râbita* (İstanbul 1284; Kazan 1890; Şam 1289). Eser Türkçe’ye tercüme edilmiştir (*Tercüme-i Reşehât* kenarında, İstanbul 1291). 3. *Buğyetü’l-vâcid fi mektûbâtı’l-Mevlânâ Hâlid* (Şam 1334). Hâlid el-Bağdâdî’nin mürid ve halifelerine hitaben yazdığı bir kısmı Farsça, çoğu Arapça mektuplardan oluşur. Yeğeni Muhammed Es’ad Sâhibzâde tarafından derlenen eser *Mektubât-ı Mevlânâ Hâlid* adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir (trc. Dilaver Selvi – Kemal Yıldız, İstanbul 1993). 4. *Risâle fi âdâbi’z-zıkr* (*Buğyetü’l-vâcid* içinde). 5. *Risâle fi âdâbi’l-mürîd ma’a şeyhih* (Kazan, ts.). 6. *Risâle fi’l-‘arîk* (Bulak 1262). 1257’de (1841) Şerîf Ahmed b. Ali tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. 7. *Cilâ’ü’l-ekdâr*. Bedir gazilerinin isimlerini ihtiva eden bir manzumedir. 8. *Ferâ’idü’l-fevâ’id*. Cibrîl hadisinin Farsça şerhidir. 9. *Vaşiyyetü’ş-Şeyh Hâlid* (İstanbul 1284). 10. *Risâletü’l-‘ikdi’l-cevheri* (İstanbul 1259; Şam 1334). Eş’arîler’le Mâtürîdîler’in kesb ve irâde-i cüz’iyye konusundaki görüşlerini inceleyen bir risâledir. Hâlid el-Bağdâdî’nin bunların dışında akaid, fıkıh ve kelâma dair birkaç sayfalık risâle, hâşiye ve şerh tarzında yazıları bulunmaktadır. Mevlânâ Hâlid’in Arapça, Farsça ve Kürtçe bütün eserleri Molla Abdülkerîm Müderris tarafından Kürtçe uzun bir gi-

rişle birlikte *Yâd-ı Merdân: Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî* adıyla yayımlanmıştır (Bağdat 1979).

Hâlid el-Bağdâdî ve tarikatı hakkında yazılan eserlerin başlıcaları da şunlardır: 1. Şeyh Osman b. Sened el-Basrî, *Aşfa’l-mevârid min selsâli aḥvâlî’l-İmâm Hâlid* (Kahire 1313). Eser, Ebû Bekir el-Ahsâî tarafından *en-Neşrû’l-verdî bi-aḥbâri Mevlânâ eş-Şeyh Hâlid en-Nakşibendî el-Kürdî* adıyla kısaltılmıştır. 2. İbrâhim Fasîh el-Hayderî, *el-Mecdü’l-tâlid fi menâkıbi’ş-Şeyh Hâlid* (İstanbul 1292). Yakup Çiçek tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir (İstanbul, ts.). 3. Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *el-Feyzû’l-vârid ‘alâ ravzi mersiyeti’l-Mevlânâ el-Hâlid* (Kahire 1278). M. Cevâd Siyahpûş’un yazdığı mersiyenin şerhidir. 4. Dâvûd b. Şeyh Süleyman b. Cîrcîs (George), *Müselli’l-vâcid ve müşirü’t-tevâcüd fi taştîri mersiyeti Mevlânâ Hâlid*. İbn Âbidîn’in yazdığı mersiyenin taştiri olup her ikisi birlikte yine İbn Âbidîn’in *Sellü’l-ḥusâmî’l-Hindî* adlı risâlesinin sonunda basılmıştır (Dımaşk 1331). 5. Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü’n-nediyye fi’l-‘arîkati’n-Nakşibendiyye ve’l-behçeti’l-Hâlidiyye* (*Aşfa’l-mevârid*’in kenarında, Kahire 1313; İstanbul 1986). 6. Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behçetü’s-seniyye fi âdâbi’l-‘arîkati’l-‘aliyyeti’l-Hâlidiyyeti’n-Nakşibendiyye* (Kahire 1303, 1319).

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim Fasîh el-Hayderî, *el-Mecdü’l-tâlid fi menâkıbi’ş-Şeyh Hâlid*, İstanbul 1292, s. 33; Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâ’îku’l-verdiyye*, Kahire 1306, s. 224-228; A. Hourani, “Skaikh Khalid and the Naqshbandi Order”, *Islamic Philosophy and the Classical Tradition* (ed. S. M. Sten v.dğr.), Oxford 1972, s. 89-103; M. van Bruinessen, *Agha, Skaikh and State*, Utrecht 1978, s. 281-296; Abdülkerîm-i Müderris, *Dânişmendân-i Kürd der Hîdmet-i ‘İlm u Dîn*, Tahran 1369 hş., s. 142-145; Halkawt Hakim, “Mawlânâ Khalid et les pouvoirs”, *Naqshbandis* (ed. M. Gaborieau v.dğr.), İstanbul 1990, s. 361-370; M. Mutî’ el-Hâfız – Nizâr Abâza, “Ulemâ’ü Dumaşk ve a’yânühâ”, Dımaşk 1412, I, 298-335; Nizâr Abâza, *eş-Şeyh Hâlid en-Nakşibendî*, Dımaşk 1994; M. Raûf Tevekkülî, *Târîh-i Taşavvuf der Kürdistân*, Tahran, ts., s. 196-225; Abbas el-Azzâvî, “Mevlânâ Hâlid en-Nakşibendî”, *Mecelletü’l-Mecma’i’l-İlmiyyi’l-Kürdî*, I, Bağdat 1973, s. 696-727; a.mlf., “Hulefâ’-i Mevlânâ Hâlid”, a.e., II (1974), s. 182-221; Butrus Abu-Manneh, “The Naqshbandiyya-Mujaddidiyya-Khalidiyya: in the Ottoman Lands in the Early 19th Century”, *Isl.*, XXII/1-4 (1982), s. 1-36.

 HAMİD ALGAR

HÂLİD b. BERMEK

(خالد بن برمك)

(ö. 165/781-82)

Abbâsîler devrinde çeşitli makamlarda bulunan Bermekî ailesinin bir hânedan haline gelmesini sağlayan devlet adamı (bk. BERMEKİLER).

HÂLİD b. BÜKEYR

(خالد بن البكير)

Hâlid b. el-Bükeyr b. Abdiyâfil el-Leysî el-Kinânî (ö. 3/625)

İlk müslümanlardan.

Mekke’de doğdu. Bazı kaynaklar babasının adını Ebû’l-Bükeyr olarak kaydetmektedir. Câhiliye döneminde dedesi Abdüyâfil’in, Hz. Ömer’in dedesi Nüfeyl b. Abdüluzzâ el-Adevî ile yaptığı barış sebebiyle Adevî nisbesiyle de anılır. Kardeşleri Âkl b. Bükeyr, Bedir, Uhud ve Hendek gazvelerinde bulunup Yemâme’de şehid düşen Âmir ve Mısır’ın fethinde bulunan İyâs ile birlikte Dârülerkam’da Hz. Peygamber’e biat ederek müslüman oldular. Ailece Medine’ye hicret eden ilk muhacirler arasında yer alıp ensardan Ebû Lübâbe Rifâa b. Abdülmünzir’in evinde ikamet ettiler. Hz. Peygamber, Hâlid ile ensardan Zeyd b. Desine arasında kardeşlik bağı (muâhât*) kurdu.

Hâlid b. Bükeyr, hicretten on yedi ay sonra (Receb 2/Ocak 624) Bedir Gazvesi öncesinde, Kureyşli müşriklerin kervanlarını gözetlemek amacıyla Resûl-i Ekrem’in Abdullah b. Cahş kumandasında Nahle’ye gönderdiği Batn-ı Nahle Seriyesi’nde bulundu. Bedir ve Uhud savaşlarına katıldıktan sonra hicretin otuz altıncı ayında (Safer 3/Ağustos 624) Adel ve Kâre kabilelerinin isteği üzerine onlara dini öğretmek için Hz. Peygamber tarafından gönderilen sahâbîler arasında yer aldı. Ancak bu sahâbîler, Hüzeyl kabilesinin topraklarında bulunan Recî’ kuyusuna vardıklarında Hüzeyl, Adel ve Kâre kabilelerine mensup bir grubun hücumuna uğradılar. Çarpışmalar sırasında Âsım b. Sâbit, Mersed b. Ebû Mersed ve Muattib b. Ubeyd gibi arkadaşlarıyla birlikte Hâlid de henüz otuz dört yaşında iken şehid düştü (bk. RECİ’ FACİASI).